

ОСТАННЯ ПОДОРОЖ ВЕЛИКОГО МАНДРІВНИКА

АНОТАЦІЯ

Стаття розкриває духовний зміст мандрів Григорія Сковороди на прикладі його останньої поїздки до Михайла Ковалинського (с. Хотетове).

Ключові слова: мандрівка, шлях, духовний шлях, Бог, дух, душа, духовність.

АННОТАЦИЯ

Статья раскрывает духовное содержание странствий Григория Сковороды на примере его последнего путешествия к Михаилу Ковалинскому (с. Хотетово).

Ключевые слова: путешествие, путь, духовный путь, Бог, дух, душа, духовность.

SUMMARY

Articles reveals the spiritual sense of Hryhory Skovoroda's wandering on the example of his recent trip to Michael Kovalynsky (village Hotetove).

Keywords: travel, way, spiritual path, travel, life, God, spirit, soul, spirituality.

Свою останню весну Сковорода зустрічає у слободі Іванівка за 50 верст від Харкова у свого «першого і останнього друга» Андрія Івановича Ковалівського. Саме у цій казковій місцині він пише останнього листа до свого улюбленця Михайла Ковалинського 2 квітня 1794 року. З нього ми дізнаємось про фізичний і духовний стан мислителя незадовго до його останньої далекої мандрівки. «Старість моя страждає, але страждає тлінне тіло, а не душа...» [1, с. 1186]. Сковорода щиро і глибоко жалкує з приводу неможливості побачити свого друга, поспілкуватися з ним. «Коли я побачу домівку твого тіла, домівку, в якій мій Михайло живе? Від чекання я знемігся» (Він не бачив свого друга замало не 20 років). Але тут же сам себе заспокоює: «Зрештою, я завжди з тобою. Бо ми не ті... [«Плоть Ничтоже...»]» [1, с. 1187]. Отже, для нього набагато важливіший зв'язок духовний, аніж фізична присутність співрозмовника. Тому він надає великого значення листам і називає їх «розмови відсутнього з відсутнім». До речі, іншому своєму учневі Василю Томарі він відмовляє у своєму приїзді багато років раніше, мотивуючи це досить оригінально: «Не поїду к вам, потому что меня любите: луна издали свѣтлѣе, музыка вкуснѣе, а пріятель пріятнѣе» [1, с. 1270]. Він вважає, що «Єдинство ни в тѣлесном подобіи,

ни в той же статьѣ, ни в сообществѣ покровя, ни в количествѣ лѣтъ, или в ровесничествѣ, ни на землячествѣ, или одноземствѣ, ни на небесѣх, ни на земли, но в сердцах, союзом Христовой философіи связанных» [1, с. 1270].

Відомості про стан любомудра, його наміри, а також про плани його найближчих друзів несе в собі лист Андрія Ковалівського до Михайла Ковалинського, датований тим же числом, що і лист Сковороди (Обидва листи надсилались однією «оказією», якою, напевно, було відправлено і портрет Сковороди, котрий «здешний живописець Лукьянов с него снял», і який вислано Ковалинському «с украинским домашним гостинцем»). З нього також дізнаємось, що «Благословенный старец Сковорода, утружденный болезнями по власти божіей, понемногу начал обматца...» [2, с. 483]. Отже, фізичний стан філософа, навіть до приходу у Вільшанську Іванівку, залишав бажати далеко кращого, і треба було володіти непересічним духом, щоб наважитись на таку далеку і важку подорож. Крім того, ми тут ще раз знаходимо підтвердження того, що його улюбленець продовжує пошуки помістя у Харківській губернії, де б міг з ним доживати останні роки Сковорода (про це раніше пише філософу його друг). Автор також повідомляє, що вони зі Сковородою часто бачать Ковалинського у своїх снах.

Таким чином, ще за три місяці до подорожі мислитель і фізично, і духовно налаштовується на неї, в нього визріває поступово тверде рішення відвідати друга.

В якому ж становищі знаходився на цей час його найкращий друг Михайло Ковалинський? Як пише він сам, спочатку «Свѣт облагоприятствовал его своими дарами, наложив на него усыпление, дал ему жену, друзей, приятелей, благодѣтелей, преданных, знакомых, свойственников, житейскія связи и выгоды» [1, с. 1368]. Після закінчення Харківського колегіуму і кількох років вчителювання в ньому, він – вихователь дітей останнього гетьмана України Кирила Розумовського, потім – начальник канцелярії князя Потьомкіна; вже у 40-річному віці, перебуваючи на службі у царському сенаті, отримує чин генерал-майора. Пізніше був губернатором рязанським. Але незадовго до зустрічі зі Сковородою він звільнений з посади, «Удручен, изможден, изтощен волнениями свѣта, обратился он в себя самага, собрал разсыянные по свѣту мысли в малый круг желаній и, заключа оныя в природное свое добродушіе, прибыл из Столицы в деревню, надѣясь тамо найти брег и пристань житейскому своему обуреванію» [1, с. 1368]. Крім того, за кілька років до цього він втратив єдиного свого 7-річного сина, і від цієї втрати ще не встиг оговтатись. Тому «В глубоком уединеніи остался он один, без семейства, без друзей, без знакомых, в бользни, в печалех, в безпокойствах, без всякаго участія, совѣта, помощи, собользнованія» [1, с. 1368]. А отже, чекав приходу Сковороди як божого дару, і, якби не стан здоров'я філософа, ця зустріч могла відбутись значно раніше.

Сам прихід Сковороди він зустрічає з величезним захватом: «Промысл Божій возръл на него в развалинах бытія его, воздвигнул дух Мудраго, сердце друга, и Сковорода семидесятитрехлѣтній, по девятнадцатилѣтнем несвиданіи, одержим бользньми старости, несмотря на дальность пути, на чрезвычайную ненастную погоду и на всегдашнее отвращеніе к краю сему, приѣхал в деревню к другу своему, село Хотетово, в двадцати пяти верстах от Орла, один раздѣлит с ним ничтожество его» [1, с. 1368].

Отже, ця мандрівка, як і всі попередні, носить для Сковороди величезне духовне навантаження, має глибокий внутрішній смисл.

Будь-яка подорож для нього – це не просто пересування його тіла в просторі. Це для нього стан духу. Коли він довго перебуває на одному місці, його починає мучити скука. Щоб перебороти її, він говорить «Дух мене кличе» і вирушає в мандрівку. А у мандрівці він генерує, акумулює свої філософські й богословські ідеї. До речі, одну зі своїх мандрівок з Харкова до Києва Сковорода здійснює разом зі своїм улюбленцем ще влітку 1764 року після того, як вдруге залишає Харківський колегіум [1, с. 1358]. На наш погляд, ця мандрівка залишила глибокий слід як у свідомості учня, так і вчителя, і про неї, безумовно, згадували обоє, ведучи душевні розмови в Хотетовому.

Коли вирушає в останню далеку подорож філософ і де пролягав її маршрут? Враховуючи той факт, що з Ковалинським він прощається 26 серпня і гостював у нього всього три тижні, з Іванівки він міг вирушити не пізніше кінця липня, бо навіть за сприятливих погодних умов і попутних підводах шлях міг зайняти не менше двох тижнів. А якщо зважати на стан здоров'я Сковороди і той факт, що частину шляху йому доводилося долати пішки, то це могло тривати і значно довше. Крім того, на цьому шляху траплялося чимало монастирів, де монахами, а то й ігуменами, служили друзі і приятелі філософа. Тож він міг зупинитись там на деякий час. Про те, що певну частину шляху він все таки їхав, свідчать вищенаведені слова Ковалинського «приѣхал в деревню к другу своему» [1, с. 1368].

Маршрут Сковороди, вірогідніше за все, пролягав через міста Харків, Білгород, Курськ і далі по Тамбовському шляху – на Хотетове. У містах легше можна було знайти підводу чи валку, що рухались в попутному напрямку, а також тут було багато монастирів та осель друзів і знайомих, де б він міг знайти притулок. Якщо шлях Сковороди пролягав саме цим маршрутом, то довжина його становить більше 500 кілометрів.

Хотетове отримав Ковалинський як казенне помістя від імператриці Катерини II при виході у відставку. Придбати помістя у Харківській губернії він так і не зміг через конкуренцію місцевих поміщиків, хоча мав шанси придбати садибу в районі Ізюма та в районі Святогорського монастиря, але скрізь перебивали місцеві поміщики.

Зараз Хотетове – це село Єропинської

сільради Свердловського району Орловської області. Знаходиться за 3 кілометри від автошляху Курськ – Тамбов та в кілометрі від залізничної платформи «408-й кілометр» Московсько-Курської залізниці. Село невелике – не більше 100 дворів. При місцевій неповній середній школі існує краєзнавчий гурток, керівник якого володіє мінімальною інформацією про перебування там Сквороди (Це український філософ, який приходив до місцевого поміщика. Прізвища поміщика місцеві мешканці не знають). Єдине друковане джерело, в якому згадується Скворода, це брошура «Свердловський край» – путівник по місцевому району. З великими труднощами, опитавши багатьох місцевих мешканців, автору цієї статті вдалося знайти скупчення чагарів на руїнах садиби Ковалинського. До речі, селяни пам'ятають прізвища кількох поміщиків, які були власниками садиби після нього. Прізвища ж самого Ковалинського ніхто пригадати так і не зміг.

Приїздлюбомудра і спілкування з ним благотворно вплинули на його друга. «Бодрость духа, веселость нрава, мудрая бесѣда, свободное сердце от всякаго рабства свѣту, суетности, пристрастіям, торжество благодущія, утвержденное на семидесятилѣтних столбах жизни и увѣнчаваемое при исходящих вѣка спокойствием вѣчности, возбудили в другѣ его усыпленныя силы разума, восперили чувства его, возвысили желанія, устроили волю к волю Вседержителя» [1, с. 1368].

Скворода привіз до Хотетова свої твори, багато з яких були присвячені саме Ковалинському. Щоденно сам читає їх другові, роз'яснює, цікавиться його думкою. Особливу увагу в цих бесідахлюбомудр приділяє тлумаченню Святого Письма. «Многіе, – сказав Скворода, – не разумья меня или не хотя разумьтъ, клеветцут, якобы я отвергаю историю ветхаго и новаго завѣта, потому что признаю и исповѣдую в оной духовный разум, чувствую Богописанный закон и усматриваю Суцхаго сквозь буквальный смысл. Я пополняю сим историю, а не разоряю, ибо как тѣло без духа мертво, так и С[вященное] писаніе без вѣры; вѣра же есть невидимых извѣщеніе» [1, с. 1369]. До речі, «Жизнь Григорія Сквороды», написана Ковалинським зі слів самого філософа і саме в Хотетовому, чи не єдине джерело, з якого ми дізнаємось про відношення мислителя до масонства та різних сект. У щирій бесіді

з другом він дає відсіч усім «оглагольникам», які причисляли його до масонів: «Всякая Секта, – говорил он, – пахнет собственностью, а гдѣ собственномудріе, тут нѣтъ главной цѣли, или главной мудрости. Я не знаю Мартынистов, – продолжал он, – ни разума, ни ученія их; ежели они особничают в правилах и обрядах, чтоб казаться мудрыми, то я не хочу знать их; если же они мудрствуют в простотѣ сердца, чтоб быть полезными гражданами обществу, то я почитаю их; но ради сего нѣ для чего бы им особничают. Любовь к ближнему не имѣет никакой секты: на ней весь закон и Пророки висят» [1, с. 1368–1369].

Почувши про прибуття Сквороди, багато хто хотів його бачити і приїздив до Хотетова, але не всіх філософ приймає привітно. З одним із чиновників Орловської губернської управи він не захотів спілкуватися, пояснивши йому: «Имя ваше не скоро ложится на моем сердце» [1, 1372]. Можливо це була відмова старої, втомленої людини, а скорше, більш вагома причина — внутрішнє несприйняттялюбомудром цієї людини. Таке з ним траплялось і раніше і послужило причиною для обивателів вважати Сквороду за дивака.

Про завершення візитулюбомудра найкраще інформує сам Ковалинський у вже названому біографічному нарисі: «Старость, осьннее время, безпрерывная мокрая погода умножили расстройку в здоровьѣ его, усилили кашель и расслабленіе. Он, проживя у друга своего около трех недѣль, просил отпустить его в любимую им Украину, гдѣ он жил до того и желал умереть, что и собылось. Друг его упрасивал остаться у него зиму провести и вѣк свой окончатъ со временем у него в домѣ, но он сказал, что дух его велит ему ѣхать, и друг отправил его немедленно» [1, с. 1372]. Друг пропонує йому на дорогу гроші, припаси. Він відмовляється, мотивуючи тим, що він надіється на Божий промисел, який сприяв йому і до цього часу.

26 серпня вирушає в дорогу. Вірогідно, перший відрізок шляху він долав на екіпажі або скромнішому транспорті, запропонованому господарем. Але цього ж дня, враховуючи скромність і звички філософа, прогнозуємо, він був повернутий до Хотетова. Погода сприяє йому до самого Курська (це він уже подолав близько 200 км), де його застають затяжні дощі. Щоб їх переждати, він зупиня-

ється у Курському Знаменському монастирі, ігуменом якого був його знайомий Амвросій Гиновський. Олексій (у чернецтві Амвросій) Гиновський був випускником Києво-Могилянської академії. У 1765 році прийняв постриг, викладав латинську мову й поетику в академії, з 1774 р. працював у Александро-Невській семінарії. Настоятелем Курського Знаменського монастиря був призначений у 1781-му році). Скільки часу мандрівник там перебуває, Ковалінський точно не вказує, але це могло тривати і не менше місяця, адже, за його ж свідченням, Сковорода прожив в Іванівці після повернення близько місяця, а, отже, прибув до неї ймовірно аж на початку жовтня. До речі, прямував він з Хотетова зовсім до іншого місця і лише в дорозі внутрішній голос спонукав його (як свідчить Ковалінський) повернутись туди, звідкіля він починав свою подорож [1, с. 1373]. Можливо він тут здійснює рух по циркулю (повертаючись в ту саму точку, з якої починав), який він вважав символом людського життя і буття взагалі.

У «Пісні 9-й» він пише:
 Голова всяка свой имеет смысл .
 Сердцу всякому своя любовь.
 И не одна всем живущим мысль.
 Тот овец любит, а тот козлов.
 Так и мне вольность одна есть нравна,
 И беспечальный, препростый путь.
 Се моя мера в житии главна.
 Весь окончится мой циркуль тут.

Очевидно, останні його міні-подорожі по розкішному вертограду у Вільшанській Іванівці теж мали форму циркуля. О четвертій ранку він прокидається у своїй келії і, прихопивши коштовну флейту зі слонової кістки, яку йому вислав друг із Петербурга, тінистою липовою алеєю спускається до улюбленої криниці. Там він умивається, п'є джерельну воду і вздовж ставочка простує до 500-літнього дуба-велетня. Під його розкішною кроною він міг писати один із листів до друга в Петербург (відомі два його листи з Вільшанської Іванівки: від 26 вересня 1790 р. та від 2 квітня 1794 р.),

міг працювати над останнім своїм діалогом «Потоп Зміїн». Потім підіймається на узвишшя, де під старою гіллястою липою «близ роци и гумна» він любив вигравати на флейті. Тут, поринувши у чарівні мелодії дорогоцінної флейти і милуючись казковим краєвидом, отримує величезну духовну насолоду (невипадково саме на цьому місці він буде копати собі могилу). Після цього його маршрут пролягає на пасіку, що притулилась на схилі глибокого яру (неподалік від сучасної могили мислителя). Останнім пунктом щоденної прогулянки була майже завершена новобудова храму Преображення Господня, який було освячено у серпні наступного, 1795 року. І після цього повз приміщення, де проживала поміщицька челядь (зараз на цьому місці – будівля сільського клубу), прямує через велику галявину до початкового пункту прогулянки – будинку поміщика Андрія Ковалівського.

Нагадаємо, в будь-яку свою дію він вкладав глибокий філософський, знаковий смисл. Напевне, і все своє життя він рахує духовною мандрівкою через усі три світи: макрокосм, мікрокосм та Світ символів – Біблію. До речі, мислитель розрізняє поняття «жизнь» і «житіє», і, безумовно, перше ставить вище другого. Невипадково у присвяті до трактату «Икона Алкiviадская» він пише: «Житіє значит родиться, кормиться, расти и умаляться, а жизнь есть плодоприношеніе, прозябшее от Зерна Истины, царствовавшія в Сердц их...» [1, с. 730].

Отже, земний шлях Сковороди добігав кінця, а його духовне життя, що навіки закарбувалося у його творах, розсунуло рамки ХVІІІ століття і вийшло далеко за межі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів /За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків-Едмонтон-Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів. У 2-х томах. – Т.2. – К. : Наукова думка, 1973. – 576 с.